

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Tussen torr en turris. The Ruin als politieke poëzie in een Latijnse context

van Kuijk, Iris

Citation

Van Kuijk, I. (2022). *Tussen torr en turris. The Ruin als politieke poëzie in een Latijnse context*.

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [License to inclusion and publication of a Bachelor or Master thesis in the Leiden University Student Repository](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3263838>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Tussen *torr* en *turris*

The Ruin als politieke poëzie in een Latijnse context

Iris van Kuijk

Universiteit Leiden, Faculteit der Geesteswetenschappen

Bachelorscriptie Griekse en Latijnse Taal en Cultuur

Studentnummer: 1847732

E-mail: i.a.e.van.kuijk@umail.leidenuniv.nl

Begeleider: dr. S.T.M. de Beer

Tweede lezer: dr. M.H. Porck

Inleverdatum: 1-12-2021

Aantal woorden: 10.562

Inhoudsopgave

Inleiding	3
1. Historische context	7
2: De ruïne als bron van roem	11
3. De ruïne als begin van iets nieuws	18
Conclusie	26
Bibliografie.....	29

Inleiding

In 2020, aan het begin van een tijd waarin gebouwen opeens onverhoopt leeg kwamen te staan en gras dat normaal niet de kans zou krijgen om te groeien langzaam maar zeker stoepjes overnam, verscheen *The Ruins Lesson* van Susan Stewart. In dit boek onderzoekt ze hoe de ruïne zo'n belangrijke topos heeft kunnen worden in de westerse wereld. Daarbij gaat ze ontzettend breed te werk: ze gebruikt voorbeelden uit alle delen van Europa en nog een beetje daarbuiten, springt onvermoeibaar van eeuw naar eeuw en bespreekt niet alleen bouwwerken, maar ook kunst en zelfs vrouwen. Hiermee laat ze zien dat ruïnes steeds vergelijkbare reacties oproepen: 'A certain distance and estimation of damage are involved; the current state of things will be compared to what was prior and depends on an ability to find the ruin intelligible.'¹ Om dit te illustreren noemt ze het Oudengelse gedicht *The Ruin*. Dit gedicht van 49 verzen is aan ons overgeleverd in de *Codex Exoniensis* (Exeter Cathedral Library MS 3501), ook wel het *Exeter Book* genoemd. Hoewel de precieze datering van het manuscript onduidelijk is, wordt aangenomen dat het is samengesteld in de 10^e eeuw.² Met 130 folia is het een groot en gevarieerd manuscript, dat 'elegieën', homiletische gedichten, gedichten over martelaars, spreekwoorden, allegorische dierengedichten en raadsels bevat.³ *The Ruin* valt onder de 'elegieën' in het manuscript, maar deze term is problematisch: volgens Christine Fell zijn ze 'so called because no other covering adjective has yet been found for them (...), a group with little in common except a preoccupation with loss, suffering and mortality'.⁴ De titel '*The Ruin*' staat niet in het manuscript zelf, maar is ontleend aan het onderwerp. Het gedicht beschrijft namelijk de resten van een Romeins gebouw, waarschijnlijk de thermen van Bath.⁵ Om een indruk te geven van het taalgebruik en de algehele sfeer van het gedicht, heb ik hieronder vers 1-9a opgenomen:

Wrætlic is þes wealstan, wyrde gebraecon;
burgstede burston, broснаð enta geweorc.
Hrofas sind gehrorene, hreorge torras,
hrungeat berofen, hrim on lime,

¹ Stewart 2020: 11.

² Williamson en Shippey 2017: 300. Waarschijnlijk is *The Ruin* net iets ouder, met een voorgestelde datering uit de tweede helft van de 9e eeuw: zie Klinck 1992: 61.

³ Treharne en Pulsiano 2017: 8.

⁴ Fell 1991: 180.

⁵ Klinck 1992: 61.

scearde scurbeorge *scorene, gedrorene,*
ældo undereotone. *Eorðgrap hafað*
waldend wyrhtan *forweorone, geleorene,*
heardgripe hrusan, *op hund cnea*
werþeoda gewitan *(The Ruin, 1-9a).*

Wonderbaarlijk is deze muur-steen, gebroken door het lot;
 de stad viel in stukken, het werk van reuzen vergaat.
 Daken zijn gevallen, torens in puin,
 de gedwarsbalkte poort beroofd, rijp op de mortel,
 een dak gespleten en gebarsten, vergaan,
 ondermijnd door ouderdom. De aarde omhelst
 de gedreven makers, oud geworden, verloren
 aan de harde greep van de grond, tot er honderd generaties
 aan mensenvolken voorbij zijn gegaan.

De rest van het gedicht gaat op ongeveer dezelfde manier door: er is aandacht voor de makers van het gebouw, verschillende bouwkundige details en hun verval en de mensen die zich vroeger in de ruïne bevonden. Bij deze beschrijvingen blijven beelden over het heden en het verleden elkaar afwisselen. Het manuscript is helaas beschadigd, waardoor een aantal verzen in de tweede helft van het gedicht verloren zijn gegaan. Hierdoor en door het poëtische, associatieve taalgebruik komt er geen concrete boodschap naar voren. Dit maakt het een heel lastig gedicht om te interpreteren. Om er wat meer duiding aan te geven, zijn er verschillende lezingen gesuggereerd. Het ligt in de eerste plaats voor de hand om *The Ruin* met de andere ‘elegische’ gedichten in het *Exeter Book* te vergelijken, voornamelijk omdat al deze gedichten de notie van vergankelijkheid bespreken. Anne Klinck behandelt *The Ruin* dan ook als elegie in haar introductie op het gedicht.⁶ Tegelijkertijd heeft *The Ruin* een aantal elementen die niet overeenkomen met de rest van de ‘elegieën’. Zo stelt Lesie dat het taalgebruik afwijkt, er geen

⁶ Klinck 1992: 61-63.

elegische ik-figuur is en er een grote afstand tussen de schrijver en de beschreven wereld zit.⁷ Stanley Greenfield en Helena Znojemská zijn van mening dat het gedicht vooral vergankelijkheid probeert weer te geven.⁸ Fell ziet een duidelijk commentaar op menselijke sterfelijkheid in *The Ruin*; hetzelfde geldt voor Lawrence Beaston, maar hij legt wat meer de nadruk op de korte duur van een mensenleven ten opzichte van het verleden.⁹ Vergankelijkheid kan ook in een christelijk licht kan worden gezien, maar dit wijzen Fell en Beaston allebei expliciet af.¹⁰ Hugh Keenan en James Doubleday hangen dit echter wel aan en beschouwen de ruïne als straf van God.¹¹

Een andere manier om *The Ruin* te interpreteren is via de historische en literaire context ervan buiten het *Exeter Book*: zo ziet P.J. Frankis de term *enta geweorc*, ‘het werk van reuzen’, als expliciete verwijzing naar de Romeinen, waarbij de *enta* de Romeinen zijn.¹² Christopher Abram en Andy Orchard wijzen er allebei op dat er niet alleen naar vergelijkingsmateriaal in het Oudengels, maar ook naar Latijnse teksten uit dezelfde tijd gekeken moet worden: dan pas is *The Ruin* in zijn tijd te plaatsen.¹³ Ze blijven wel aan de taalkundige kant van deze discussie en gebruiken hun constatering niet voor een literaire interpretatie. Anne Thompson Lee ziet *The Ruin* ook in de Anglo-Latijnse traditie en presenteert *The Ruin* als *encomium urbis*, een lofdicht op een stad.¹⁴ Hollie Thomas is het niet eens met de Romeinse interpretatie van Frankis en vindt het gedicht ook geen goed voorbeeld van een *encomium urbis*. In plaats daarvan zet ze *The Ruin* neer in de literaire traditie van *dustsceawung*, ‘het bekijken van stof’, waarmee ze deels teruggrijpt naar de andere elegieën en deels associaties maakt met ‘*ubi sunt*’- en ballingschapspoëzie.¹⁵ Ook Christopher Grocock ziet het gedicht voornamelijk als beschouwend.¹⁶ In een vrij recent artikel bekijkt Rory Critten het gedicht door een wat politiekere bril. Hij beschouwt het gedicht als een illustratie van *translatio imperii*, waarbij de schrijver zijn eigen samenleving op het kruispunt van heden en verleden ziet en nadenkt over het nalatenschap van de Romeinen. Volgens hem past dit goed in de tijd waar dit gedicht waarschijnlijk in circuleerde, namelijk de tweede helft van de 9^e eeuw, die werd gedomineerd door koning Ælfred van Wessex.¹⁷

⁷ Leslie 1961: 30.

⁸ Greenfield 1989: 94-95; Znojemská 1998: 15.

⁹ Fell 1991: 188; Beaston 2011: 484.

¹⁰ Fell 1991: 188; Beaston 2011: 479.

¹¹ Keenan 1966: 110; Doubleday 1972: 380-381.

¹² Frankis 1973: 255.

¹³ Abram 2000: 42-43; Orchard 2008: 57-60.

¹⁴ Thompson Lee 1973: 444.

¹⁵ Thomas 2014: 138.

¹⁶ Grocock 2015: 36.

¹⁷ Critten 2019: 223-224.

Zelf zie ik het ruïnemotief vaak terug in poëzie uit de oudheid. Hoewel deze gedichten net als *The Ruin* vaak elegische of beschouwende elementen hebben, zijn ze ook heel vaak politiek te interpreteren. Hierom heb ik ervoor gekozen een dergelijke interpretatie ook op *The Ruin* toe te passen. In hoeverre is het mogelijk om *The Ruin* als politiek gedicht te lezen en wat zijn de implicaties van die lezing? Om deze vraag te beantwoorden zal ik het artikel van Critten als uitgangspunt nemen. Ik zal eerst wat dieper ingaan op de politieke situatie van de tijdsperiode die hij schetst en uitleggen waarom *The Ruin* inderdaad goed in het milieu van Ælfred past. In de twee opeenvolgende hoofdstukken zal ik door op een eclectische manier te werk te gaan de politieke dimensie van verschillende gedichten bespreken en deze aan *The Ruin* koppelen. In het tweede hoofdstuk zal dit voornamelijk gaan over hoe het motief van de ruïne eer kan toekennen aan een stad en in het derde hoofdstuk over de ruïne als symbool voor een nieuwe politieke entiteit.

Uiteindelijk wil ik proberen aan te tonen dat een politieke lezing van *The Ruin* niet in een vacuüm staat, maar juist in een eeuwenlange traditie van ruïnepoëzie past. Ik ben hierin niet op zoek naar een direct verband tussen *The Ruin* en de oudheid, maar wel naar gemeenschappelijke associaties die ruïnes opwekken en hoe die in verschillende lezingen toegepast kunnen worden. Zoals Susan Stewart met *The Ruins Lesson* laat zien is de ruïne universeel en moeten we ons niet beperken tot een enkele interpretatie van het motief. Ik hoop in deze scriptie daarom met een breed perspectief *The Ruin* te kunnen bestuderen, om uiteindelijk te stellen dat dit enigmatische gedicht misschien meer politieke implicaties met zich meedraagt dan we ons in eerste instantie voorstellen.

1. Historische context

In dit hoofdstuk zal ik mijn aandacht vestigen op het milieu waar *The Ruin* vrijwel zeker in circuleerde, namelijk het koninkrijk Wessex van de tiende eeuw. Hoewel wordt verondersteld dat het manuscript waarin het gedicht aan ons is overgeleverd, het *Exeter Book*, uit de elfde eeuw komt, zijn er aanwijzingen dat veel van de inhoud ervan al in de eerste helft van de tiende eeuw in Wessex circuleerde, zoals Anne Klinck uitlegt in de introductie van haar editie.¹⁸ Christopher Abram verbindt *The Ruin* ook met andere gedichten uit dit milieu.¹⁹ Klinck en Abram trekken de verbanden voornamelijk op basis van taalkundige en stilistische kenmerken. De connectie tussen *The Ruin* en andere teksten uit Wessex is echter niet alleen in de taal, maar ook in de thematiek te vinden. Om dit te illustreren zal ik kort de historische en culturele context van dit koninkrijk bespreken en daarna uitleggen hoe *The Ruin* daarin past.

Voordat we de literaire werken die in de tiende eeuw aandacht kregen in Wessex bestuderen, moeten we kijken naar de man die een grote invloed had op welke teksten als belangrijk werden beschouwd: koning Ælfred, ook wel Ælfred de Grote, die regeerde van 871 tot zijn dood in 899. De meeste primaire bronnen die we over hem hebben komen zijn opvallend positief en komen tevens uit zijn directe omgeving.²⁰ Dit suggereert dat hij begaan was met zijn imago en aan een zekere mate van ‘self-fashioning’ deed. Het beeld van hem dat uit de bronnen naar voren komt is dat van een wijze man, maar niet van iemand die zijn kennis van nature had. Omdat Ælfred de jongste van vijf broers was, was hij niet opgevoed alsof hij zelf ooit zou regeren.²¹ Hij profileerde zichzelf dan ook als iemand die zelf hard had moeten studeren om zich de kennis die hij als koning nodig had eigen te maken. Asser, een monnik die aan zijn hof werkte als geleerde en een biografie over hem schreef, karakteriseert hem daarin door een bijna onbegrensd verlangen naar *sapientia*.²² Ælfred onderscheidde zich hierin van andere koningen omdat hij niet alleen teksten las, maar ook zelf produceerde. De teksten die Ælfred als belangrijk beschouwde vielen samen in een soort programma waarmee hij de opleiding van jonge aristocraten wilde reformeren. Opvallend hieraan is dat er een grote nadruk lag op het beschikbaar stellen van prozateksten in de volkstaal, in plaats van het

¹⁸ Zie Klinck 1992: 15-16. Hoewel Roy Leslie in zijn editie voorzichtig probeert aan te tonen dat het gedicht niet per se uit Wessex hoeft te komen, merkt hij wel op dat het waarschijnlijk ouder is dan de andere elegieën uit het *Exeter Book* (1961: 36).

¹⁹ Abram 2000: 21.

²⁰ Pratt 2007: 2.

²¹ Abels 1998: 56.

²² Pratt 2007: 119.

originele Latijn. Dit betekent echter niet dat hij voor ogen had dat het volk deze allemaal zou lezen – zoals David Pratt zegt: ‘Alfredian wisdom was directed quite specifically to the West Saxon political order’.²³ Tegelijkertijd had Ælfred wel een afgebakende mening over onderwijs in het Latijn: zo zegt hij in de introductie van zijn eigen vertaling van Gregorius’ *Regula Pastoralis*: ‘*Lære mon siððan furður on Lædengeðiode ða ðe mon furðor læran wille ond to hierran hade don wille*’, ‘Laat men dan verder diegenen in het Latijn onderwijzen waarvan men wil dat ze verder leren en tot een hogere stand wil laten behoren.’²⁴ Deze ‘hogere stand’ is vaak opgevat als een carrière in de geestelijkheid, maar Malcolm Godden beargumenteert dat Ælfred dit waarschijnlijk niet specifiek voor ogen had.²⁵ Wat we hieruit kunnen opmaken was dat Ælfred de volkstaal vernieuwde aandacht in hogere kringen van de samenleving gaf – misschien was dit uit pragmatisme, maar het had wel een hogere waardering van de taal als gevolg.

Ælfreds programma was gericht op een corpus aan teksten. Sommige hiervan waren door hemzelf vertaald naar het Oudengels (zoals Gregorius’ *Regula Pastoralis* en Boëthius), maar ook werken waar hij zelf geen hand in had werden als belangrijk beschouwd. Het valt op dat hier veel historische georiënteerde teksten bij zitten, zoals Bede’s *Historia ecclesiastica*, delen van de *Anglo-Saxon Chronicle* en de vertaling van Orosius’ *Historiae adversos paganos*.²⁶ Deze drie bleven ook na Ælfred invloedrijk als historische naslagwerken. De kans is dus groot dat ze aan het begin van de 10^e eeuw in hetzelfde milieu als *The Ruin* circuleerden.²⁷ Hierdoor zijn ze door sommige auteurs direct met *The Ruin* verbonden. Zo ziet Critten de vertaling van Orosius als goede ‘companion piece’ voor *The Ruin*, omdat er in allebei de werken op een unieke manier wordt omgegaan met tijd.²⁸ Bij Orosius wordt de lezer er vaak op attent gemaakt dat het een vertaling betreft: in plaats van dat de tekst één op één vertaald is, staat er op veel plaatsen het zinnetje ‘*cwæð Orosius*’ (Orosius zei). Volgens Mary Kate Hurley creëert dit een temporele gelaagdheid in de tekst, waarbij de Engelse lezer uit de negende eeuw zowel zichzelf als iemand uit het Rome van Orosius als publiek voor zich ziet.²⁹ Daarbij speelt het

²³ Pratt 2007: 122. Dit geldt niet voor alle teksten die Ælfred in de volkstaal beschikbaar maakte. Zo heeft hij ook veel wetten in het Oudengels geschreven die duidelijk bedoeld waren voor de gewone man. Pratt richt zich hier op teksten waarvan Ælfred zegt dat ze tot ‘wijsheid’ zouden leiden, dus met een meer educatief doel voor ogen.

²⁴ ed. H. Sweet 1879: 6.

²⁵ Godden 2002 legt uit dat de frase *to hierran hade* geen spirituele betekenis hoeft te hebben en dat er weinig aanwijzingen zijn dat

Ælfred de intentie had om de beheersing van het Latijn bij de geestelijkheid te verbeteren.

²⁶ Pratt 2007: 129.

²⁷ Critten 2019: 220.

²⁸ Critten 2019: 222.

²⁹ Hurley 2013: 430.

werk nog subtiel met de toekomst, omdat Orosius constant mogelijk commentaar van een later publiek probeert te weerleggen.³⁰ Critten vergelijkt deze flexibele voorstelling van tijd met die van *The Ruin*. Hij stelt dat ook daarin wordt gespeeld met verschillende tijden, zodat het verleden, heden en toekomst door elkaar heen beginnen te lopen.³¹ Hij trekt deze vergelijking nog verder: volgens hem is *The Ruin* net als Orosius een verkenning van zowel het succes als de ondergang van Rome. Daarmee wordt de vraag gesteld wat dit kan betekenen voor de Angelsaksen, die zichzelf volgens Critten als de erfgenamen van de stad zagen.³² Voor Critten is *The Ruin* zo een voorbeeld van een Angelsaksisch idee over *translatio imperii*. Ook Doubleday verbindt *The Ruin* met Ælfrediaanse teksten over Rome, maar richt zich daarbij vooral op de ondergang van de stad.³³ We zouden dus kunnen veronderstellen dat *The Ruin* past bij deze interesse voor de ondergang van het Romeinse Rijk en *translatio imperii*, maar ik denk dat dit nog iets genuanceerder ligt.

Veel van de originele teksten uit het programma van Ælfred, specifiek die over Rome, waren beschikbaar in de Karolingische wereld.³⁴ Ælfred en zijn opvolgers modelleerden zich in sommige opzichten naar Karel de Grote en de intellectuele elite die hij om zich heen had verzameld, dus het feit dat er overlap was in wat er werd gelezen is niet vreemd.³⁵ Tegelijkertijd was het aanbod van historische teksten een stuk kleiner. Waar de Franken, die zichzelf als directe opvolgers van de Romeinen zagen, geïnteresseerd waren in de historiografie van de Romeinen zelf, bleef het enthousiasme voor herontdekte antieke geschiedschrijvers bij de Angelsaksen beperkt.³⁶ Yann Coz maakt hieruit op dat de Romeinen een veel kleinere invloed hadden op de opvattingen over geschiedenis en culturele identiteit in Engeland dan bij het Frankische Rijk. Dit beeld wordt ondersteund door Elizabeth Tyler. Zij toont in haar artikel aan dat de koningen van Wessex nooit hebben geclaimd afstammelingen van de Trojanen te zijn, hoewel ze bekend waren met het verhaal van Aeneas.³⁷ Hierdoor namen ze een unieke positie in ten opzichte van andere rijken en volkeren in hun nabijheid, omdat die zich vaak wel volledig met de Trojanen identificeerden. Daarbij kwam ook nog dat Ælfred met zijn programma niet alleen interesse in de volkstaal, maar ook in het Germaanse verleden had aangewakkerd.³⁸ Dit past goed bij de gangbare geschiedenis van Engeland zoals

³⁰ Hurley 2013: 431-432.

³¹ Critten 2019: 212-214.

³² Critten 2019: 222.

³³ Doubleday 1972: 369.

³⁴ Pratt 2007: 129; Leneghan 2015: 658.

³⁵ Abels 1998: 224.

³⁶ Coz 2010: 548.

³⁷ Tyler 2013: 4.

³⁸ Frank 2013: 86.

deze wordt gepresenteerd door de historische bronnen in Ælfreds programma: hierin kwamen de Angelsaksen namelijk pas naar Engeland nadat de Romeinen al weg waren gegaan.³⁹ Van de notie van directe continuïteit zoals in continentaal Europa was dus sowieso geen sprake. Tegelijkertijd was men wel bezig met het vormen van het eigen verleden: dit is bijvoorbeeld te zien in de genealogie van Ælfred, waar in zijn tijd Scandinavische voorouders aan werden toegevoegd.⁴⁰ Deze dingen suggereren dat de West-Saxons een onafhankelijke interpretatie van hun eigen cultuur hadden. Hiermee hangt samen dat ze zichzelf aan het einde van de negende eeuw langzaam als gelijk - misschien zelfs superieur - aan de Franken waren gaan beschouwen.⁴¹ Er was dus sprake van een groeiend cultureel zelfbewustzijn. Hoewel de Romeinen wel een belangrijke aanwezigheid in de opvattingen over geschiedenis waren, speelden ze niet de hoofdrol.

The Ruin past perfect in dit beeld. Omdat het onderwerp een Romeinse ruïne is, bespreekt het gedicht de Romeinse geschiedenis waar de historische teksten onder Ælfred veel mee bezig waren. Tegelijkertijd is het een gedicht in de volkstaal over een object in een Engelse stad, dat weer past bij het culturele zelfbewustzijn dat de West-Saxons hadden ontwikkeld. De vernieuwde aandacht voor het Germaanse verleden is er ook in te vinden: de oude bewoners zijn Germaanse krijgers (*beorn monig*, 32) die in hun schitterende wapenrusting luid feestvieren in een medeal (*meodoheall*, 33) – zoals Critten het omschrijft, ‘there is not a toga in sight’.⁴²

Omdat de gecompliceerde culturele opvattingen die werden beïnvloed door de intellectuele politiek van Ælfred zo treffend worden weergegeven, denk ik dat we het gedicht tekortdoen als we het alleen beschouwen als reflectief en romantisch. Om aan te tonen dat het meenemen van de politieke realiteit rondom een gedicht geen unieke invalshoek is, zal ik in mijn volgende hoofdstukken proberen te illustreren dat ruïnegedichten in de oudheid en vroege middeleeuwen juist vaak gepolitiseerd kunnen zijn.

³⁹ Zie bijvoorbeeld Bede's *Historiae ecclesiastica*, in de editie van Colgrave en Mynors pp. 414-421.

⁴⁰ Tyler 2013: 5.

⁴¹ Leneghan 2015: 667.

⁴² Critten 2019: 218.

2. De ruïne als bron van roem

Ruïnegedichten kunnen een politiek standpunt uitdrukken door eer aan een plaats toe te kennen. Iets dat kapot is als een mooi en eervol feit zien klinkt misschien paradoxaal, maar dat hoeft geen probleem te zijn. Om dit te illustreren geeft Paolo Zanna een uitgebreide uiteenzetting van verschillende manieren waarop stedenlof samen met ruïnemotieven naar voren kan komen in poëzie. Volgens hem zit er veel overlap tussen de verschillende manieren, maar hij maakt een duidelijk onderscheid tussen twee soorten: *laudes urbis* (directe uitingen van lof voor een stad) en *elegiae urbium* (reflecties op de stad en het verval).⁴³ Zanna merkt op dat *The Ruin* niet helemaal binnen zijn typering past, maar in plaats daarvan juist veel verschillende kenmerken met de andere ruïnegedichten die hij bespreekt deelt.⁴⁴ Zo laat *The Ruin* wel een sterke bewondering voor de ruïne zien – dit komt al terug in het eerste woord, *wrætlic*, ‘wonderbaarlijk’ – maar uit het geen lof op een specifieke stad, en hoewel het zeker een verdrietige toon heeft, zitten er passages in die optimistischer zijn dan de andere voorbeelden die Zanna in zijn *elegiae urbium*-motief noemt. Een voorbeeld daarvan is vers 33a, waarin de oude bewoners worden beschreven als *glædmod ond goldbeorht, gleoma gefrætwed* (vrolijk en glanzend met goud, versierd met luister). Dit laat zien dat *The Ruin* niet eenduidig te interpreteren is als stedenlof, maar juist op meerdere manieren eer aan een bepaalde locatie toekent. Dit zal ik illustreren door *The Ruin* te koppelen aan een aantal andere gedichten uit de oudheid en de vroege middeleeuwen die wél duidelijk bij één van Zanna’s motieven passen.

Het eerste gedicht dat ik zal bespreken is Alcuin’s *Versus de patribus, regibus et sanctis Euboricensis ecclesiae*. Dit gedicht past bij Zanna’s *laudes urbis*-motief. Hierbij worden (Romeinse) ruïnes onderdeel gemaakt van de lofprijzing op de gehele stad en dienen dan als eervolle decoratie omdat er sprake is van een tastbaar verleden. Het gedicht van Alcuin is niet zozeer een lofprijzing op York zelf als op de bisschoppen, koningen en heiligen uit de stad, maar in het begin geeft Alcuin wel een korte beschrijving van de geschiedenis:

... patriae quoniam mens dicere laudes,
 Et veteres cunas properat proferre parumper
 Euboricae gratis plaeclearae versibus urbis.
 Hanc Romana manus muris et turribus altam

⁴³ Zanna, 1991: 593.

⁴⁴ Zanna 1991: 190.

*Fundavit primo, comites sociosque laborum
Indigenas tantum gentes adhibendo Britannas –
Nam tunc Romanos fecunda Britannia reges
Sustinuit merito, mundi qui sceptrum regebant.*

(...) want mijn geest haast zich om lof uit te spreken voor mijn vaderland,
en kort te vertellen over de oude wieg
van de schitterende stad York door charmante verzen.
Een Romeinse hand heeft als eerste haar fundament gelegd,
hoog met torens en muren, en de inheemse volkeren
van de Britten erbij gehaald als vrienden en bondgenoten.
voor zo'n grote taak -
want toen ondersteunde een vruchtbaar Britannië verdiend
het rijk van de Romeinen, die toen de heerschappij over de wereld hadden (26-33).

Na een beschrijving van de haven, de rivier Ouse en de vruchtbaarheid van de stad, legt Alcuin uit hoe die situatie is veranderd:

*Hinc Romana manus turbatis undique sceptris
Postquam secessit, cupiens depellere saevos
Hostes, Hesperiae regnum sedemque tueri,
Urbis tunc tenuit sceptrum gens pigra Britonum.
Quae fere continuis Pictorum pressa duellis,
Servitii pondus tandem vastata subivit.*

Toen de Romeinse hand, met een aan alle kanten onrustig rijk
zich daarna had teruggetrokken – ze wilde de woeste vijanden
afwenden, de heerschappij en de troon van Hesperia verdedigen -
toen hield het luie volk van de Britten het gezag over de stad,
die in het nauw werd gebracht door haast ononderbroken oorlog met de Picten,
en zich uiteindelijk vernield moest bukken onder de last van slavernij (37-43).

Alcuin beschrijft hier de geschiedenis zoals de historische teksten uit het programma van Ælfred dat ook doen. Het is geen schande dat de Romeinen, die hij presenteert als eervolle

heersers over Europa, Engeland uiteindelijk verlaten – ze hebben een immers een groot rijk dat beschermd dient te worden.⁴⁵ Wat wel erg is, is dat de Britten daarna de stad moeten besturen: die zijn namelijk niet in staat om de Picten van York af te wenden. Hoewel Alcuin York hierna als *vastata* omschrijft, is het wel aannemelijk dat er nog een aantal Romeinse overblijfselen zichtbaar waren, zeker voor de komst van de Vikingen in 866.⁴⁶ Met name de zogenaamde Multangular Tower moet in het oog zijn gesprongen.⁴⁷ Ik zou voorzichtig willen suggereren dat Alcuin juist hierom de *muris et turribus* noemt: wellicht waren deze ook voor hem symbolen voor de Romeinse aanwezigheid. We zien hier dus lof voor een stad aan de hand van haar Romeinse geschiedenis, waarbij de Romeinen expliciet als goede invloed worden neergezet. Dit korte stukje van een lang gedicht is door Christopher Abram in verband gebracht met *The Ruin*. Hij gebruikt het om aan te tonen dat ruïnes blijkbaar pas interessant waren om over te schrijven in vroegmiddeleeuws Engeland als ze van steen waren.⁴⁸ Omdat Alcuin duidelijk over de Romeinen praat, ziet Abram in *The Ruin* ook een Romeinse connectie. Hollie Thomas is het met hem eens dat het bouwen in steen voor de makers van beide gedichten in het oog lijkt te springen, maar maakt niet uit *The Ruin* op dat het gedicht expliciet over Romeinen gaat.⁴⁹ Desondanks klinkt er in beide gedichten wel ontzag voor de ruïnes door. Alcuin is onder de indruk van de hoge muren en torens die de Romeinen hebben gebouwd. Ook *The Ruin* heeft het vaak over hoge elementen van het gebouw: *steap geap gedreas* (de hoge kamer is gevallen), *heah horngestreon* (hoog [was] de rijkdom aan geveltoppen). De maker krijgt bewondering voor deze elementen en wordt als *hygerof* (sterk van geest) bestempeld.⁵⁰

Het tweede motief van Zanna is *elegiae urbium*. Hierbij is er sprake van lof voor een stad zoals deze vroeger was door het beklagen van haar ruïnes. De ruïnes zelf worden dus niet als mooi of eervol gezien, maar de focus ligt op wat ze eerder waren. Vaak worden ze wel als indrukwekkend omschreven, maar daarmee wordt alleen de verbeelding van de toeschouwer aangesproken – wat was hier eerst en waarom is het er nu niet meer?

Een gedicht met dit motief dat vaak in relatie tot *The Ruin* is besproken is *De excidio Thuringiae*, een werk uit de zesde eeuw van de hand van de Merovingische dichter Venantius

⁴⁵ Zie ook Orchard 2019: 300.

⁴⁶ Dijkstra, 2013: 3.

⁴⁷ Voor een illustratie en beschrijving uit de zeventiende eeuw van dit gebouw, zie het verslag van Martin Lister uit 1683.

⁴⁸ Abram 2000: 29.

⁴⁹ Thomas 2014, 139.

⁵⁰ *The Ruin* 11; 22; 19.

Fortunatus.⁵¹ Venantius beklagt hierin de ondergang van het koninkrijk Thüringen.⁵² De eerste regels van het gedicht luiden:

*Conditio belli tristis, sors invida rerum!
quam subito lapsu regna superba cadunt!
quae steterant longo felicia culmina tractu
victa sub ingenti clade cremata iacent.
aula palatino quae floruit antea cultu,
hanc modo pro cameris maesta favilla tegit.
ardua quae rutilo nituere ornata metallo,
pallidus oppressit fulgida tecta cinis.*

Ongelukkige oorlogssituatie, o lot, jaloers op dingen!
Met wat voor plotselinge val gaan trotse koninkrijken ten onder!
De toppen, die zo lang gelukkig stonden
liggen onder een enorme ramp, overwonnen en verbrand.
De zaal die vroeger bloeide door keizerlijke verzorging
is nu bedekt met droeve as in plaats van met gewelven.
De hoge, schitterende daken die ooit vlamden, versierd met roodgoud metaal –
die zijn nu uitgedoofd door bleke as. (De excidio Thoringiae, 1-10)

Het begin van *De excidio Thuringiae* is een heel duidelijk voorbeeld van politiek gemotiveerde lof voor een voormalige stad via haar ruïne. Er worden positieve beschrijvingen gegeven van het verleden (*felicia, floruit, ornata*), die in de opeenvolgende regel in contrast worden gesteld met het heden, dat er minder positief uitziet (*clade, maesta*). Zoals we in het vorige hoofdstuk met Orosius hebben gezien, doet *The Ruin* iets vergelijkbaars in de afwisseling tussen heden en het verleden. Een voorbeeld daarvan is te vinden in 21-25: *beorht wæron burgræced, burnsele monige ... oþþæt þæt onwende wyrd seo swiþe. Crungon walo wide, cwoman woldagas* (stralend waren de kasteelgebouwen, de baden talrijk ... totdat het machtige lot dat veranderde. De gesneuvelden stierven, er kwamen dagen van dood). Bij deze passage springt het woord *wyrd*, ‘lot’, ook in het oog, zeker omdat Venantius dit ook al in de

⁵¹ Abram 2000 heeft hier de meest uitgebreide bespreking van, maar het wordt ook benoemd in o.a. Thomas 2014: 2; 134, Matyushina 2020: 51.

⁵² Thüringen werd in deze aanval toegevoegd aan het Frankische rijk. Zie Buchberger 2016: 303.

eerste regel noemt (*sors*) als entiteit die de macht heeft om dingen te veranderen. Venantius genoot zeer waarschijnlijk bekendheid tussen de Anglo-Latijnse schrijvers die Abram met *The Ruin* verbindt, dus dit is een intrigerende overeenkomst.⁵³

Ook in de oudheid zijn ruïnegedichten met dit *elegiae urbium*-motief te vinden. Hierbij worden ruïnes soms weergegeven als graf – volgens Frans Slits zijn grafgedichten en epigrammen zelfs de vroegste vorm van stedenpoëzie.⁵⁴ In epigram 21 van pseudo-Seneca komt niet alleen dit grafmotief naar boven, maar ook een voorbeeld van lof voor de vroegere versie van een stad.⁵⁵ Dit epigram komt waarschijnlijk uit het midden van de keizertijd en beschrijft een reactie op het zien van de ruïnes van Athene en Mycene:

*Quisquis Cecropias hospes cognoscis Athenas,
 quae veteris famae vix tibi signa dabunt,
 'Hasne dei' dices 'caelo petiere relicto?
 Pugnaque partitis haec fuit ora deis?'*
*Idem Agamemnonias dices cum videris arces:
 'Heu victrix vieta vastior urbe iacet!'*
*Hae sunt, quas merito quondam est mirata vetustas;
 Magnarum rerum magna sepulcra vides!*

Vreemdeling, als je het Cecropische Athene ziet,
 dat jou nu nauwelijks nog tekenen geeft van zijn oude roem,
 zul je zeggen: 'Hebben de goden hiervoor de hemel soms verlaten?
 Was er bij de verdeling om dít stukje ruzie tussen de goden?
 En zo zul je ook zeggen, als je de burcht van Agamemnon ziet:
 'Ach, de overwinnaar ligt nog verwoester neer dan de overwonnen stad!'
 Dit zijn de dingen, die de oudheid ooit terecht heeft bewonderd:
 van grote heerschappij zie je de grote graven! (ps.-Seneca, 21)

In dit epigram ligt de focus constant op wat er niet meer is. Er komt een ironische, misschien zelfs licht denigrerende toon naar boven over de ruïnes zelf - blijkbaar is Athene nu zo

⁵³ Orchard 2019: 306 geeft hier voorbeelden van bij Alcuin; Abram 2000 bespreekt de meer algemene overeenkomsten

⁵⁴ Slits, 1990: 8.

⁵⁵ Zie hiervoor ook Slits 1990: 143.

onopvallend, dat het niet meer lijkt op een plek waar de goden om zouden vechten. Agamemnon krijgt eveneens een ironische behandeling.⁵⁶ Hoewel de beschrijving van beide steden misschien niet als lof over lijkt te komen, zijn daar wel elementen van te vinden. Met name in de laatste twee regels vestigt de dichter de aandacht op de oude macht van deze steden. Hij sluit af met de constatering dat grote heerschappij grote graven produceert. De enigszins ironische beschrijvingen vormen een contrast met de steden vroeger: in het gedicht versterken ruïnes de schoonheid van de steden in hun hoogtijdagen. Dit contrast tussen het heden en het verleden hebben we net ook bij *The Ruin* 21-25 gezien. Hoewel daarin niet denigrerend wordt gedaan over de ruïne zelf, illustreren deze verzen ook het verschil tussen de eerdere staat van de beschreven plaats tegenover nu.

Iets anders dat opvalt aan het epigram van pseudo-Seneca is het feit dat het blijkbaar mogelijk was om Athene en Mycene te bezoeken, wat zou kunnen wijzen op ruïnes als een soort toeristische attractie. Dit is niet de enige plaats waar een dergelijk idee te vinden is. Slits noemt ook het didactische gedicht *Aetna*, waarin verschillende Griekse steden als toeristische bestemmingen worden genoemd, met als conclusie dat men ook eens de Etna zou moeten bezoeken.⁵⁷ *Aetna* is een gedicht dat net als *The Ruin* op een vrij associatieve manier oude steden behandelt. Deze dateren inmiddels van zo lang geleden, dat ze voor een huidige toeschouwer voornamelijk dienen als achtergrond voor mythen. De auteur concludeert dat daarmee er het volgende gebeurt: ‘*felicesque alieno intersumus aevo*’, ‘dan bevinden wij ons, gelukkig, in een ander tijdperk’.⁵⁸ In dit epigram wordt er niet zo uitgebreid een stad beklagd of geprezen als bij pseudo-Seneca, maar er komt wel een bepaald sentiment terug dat relevant is bij dit thema: blijkbaar roepen oude steden een gevoel van geluk op, ook al bestaat de stad niet meer zoals in haar bloeiperiode. Het verleden is er niet meer, maar door de overblijfselen is het er in zekere zin nog wel – het kan zelfs een beetje herleefd worden. Hoewel *The Ruin* niet direct lijkt te suggereren dat het een plaats betreft die mensen graag bezoeken, wordt er een heel vergelijkbaar sentiment weergegeven omdat het gedicht ook sterk associatief werkt. Het gaat hier echter niet om mythische associaties, maar om de snelle afwisseling van verschillende beelden: zo gaat het in 31b-32 direct van de specifieke omschrijving ‘*hryre wong gecrong / gebrocen to beorgum*’ (de ruïne is op de grond gevallen, in grafheuvels gebroken) naar *þær iu beorn monig ...* (waar ooit veel krijgers ...), waarna er uitgebreid

⁵⁶ Hiermee doelt de dichter op de notie dat de Trojanen voortleven als Romeinen, die uiteindelijk Griekenland zullen veroveren. Over dit motief volgt meer in hoofdstuk 3. Ik heb ervoor gekozen dit epigram toch op te nemen in dit hoofdstuk, omdat de ruïnes van Troje hier slechts dienen als voorbeeld.

⁵⁷ Slits 1990: 141-143.

⁵⁸ *Aetna*, 575.

wordt besproken wat deze krijgers allemaal deden. Door wisselende beelden lijken de dichter en de lezer, net als bij *Aetna*, soms even samen te zijn in een andere eeuw. Ruïnes prikkelen dus zowel bij *Aetna* als bij *The Ruin* het voorstellingsvermogen.

In dit hoofdstuk hebben we kunnen zien dat ruïnepoëzie niet alleen melancholisch, maar ook lovend van aard kan zijn. Soms wordt de lof hiervan direct op de ruïne en de plaats waar hij zich nu bevindt toegepast, zoals bij het gedicht van Alcuin. Zanna noemt dit *laudes urbis*. Dit is in zekere zin terug te vinden in *The Ruin* door het ontzag dat uit het gedicht blijkt. De lof kan echter ook gericht zijn op de stad zoals die vroeger was. Bij Venantius Fortunatus is dit iets duidelijker politiek gemotiveerd dan bij de gedichten uit de oudheid: deze twee geven geen directe politieke boodschap weer, maar laten wel zien dat ruïnes het blijkbaar waard zijn om te bezoeken. Niet de ruïne zelf, maar de suggestie van een tastbaar verleden maakt een plaats mooier en kan er op die manier ook eer aan toekennen. We kunnen de ruïne als bron van roem dus duidelijk terugvinden in *The Ruin*. Dit is echter niet de enige manier waarop een ruïne politiek neergezet kan worden. In mijn volgende hoofdstuk ga ik dieper in op ruïnegedichten waarin duidelijke politieke motivaties naar voren komen.

3. De ruïne als begin van iets nieuws

Zoals we in het vorige hoofdstuk hebben gezien, kan de aanwezigheid van een ruïne eer toekennen aan de plaats waar hij zich bevindt. Soms gaan de implicaties echter verder dan de geschiedenis van de fysieke gestalte: omdat de ruïne zelf leeg is, is er ruimte voor iets nieuws. In dit hoofdstuk zal ik enkele voorbeelden geven van hoe ruïnes in klassieke en middeleeuwse poëzie kunnen fungeren als symbool van ruimte voor een nieuwe politieke entiteit. Ik begin met twee passages uit middeleeuwse gedichten die het herstel van geruïneerde steden behandelen, namelijk Rome en Constantinopel. Mijn bespreking van gedichten uit de oudheid is vooral gericht op de topos van Troje als voorouder van het Romeinse rijk, omdat deze notie vaak werd gebruikt om de contemporaine politieke situatie mee weer te geven. De vernietiging van Troje was namelijk een voorwaarde voor het bestaan van het rijk, dus gebruikten veel schrijvers Troje als perspectief om op de stand van zaken in Rome te reflecteren. Uiteindelijk zal ik met deze voorbeelden proberen te illustreren dat het idee van een nieuwe opvulling van een ruïne op zo veel verschillende manieren naar voren kan komen, dat dit bij *The Ruin* ook aan de orde zou kunnen zijn.

Mijn eerste voorbeeld is Aldhelm, een Engelse schrijver uit de 7^e eeuw. Abram brengt hem in verband met het milieu van *The Ruin* in zijn artikel *In search of lost time: Aldhelm and The Ruin*, voornamelijk door de overeenkomsten in taalgebruik en thematiek.⁵⁹ Als voorbeeld noemt hij Aldhelms *Carmen de virginitate*. Hierin droomt keizer Constantijn over een oude, misvormde vrouw die op het randje van de dood staat.⁶⁰ Constantijn wekt de vrouw weer tot leven en ze verandert in een mooi meisje. De heilige Silvester legt uit dat de vrouw in de droom Byzantium voor moet stellen en dat het de taak van Constantijn is om van haar Constantinopel te maken.⁶¹ Hij zegt daarbij het volgende:

*Nomine nempe tuo gestat per saecla triumphos;
In qua murorum praecelsa cacumina quondam
Nunc prostrata solo veterescunt arce ruenti;
Moenia marcescunt et propugnacula nutant,
Quae quassat caries et frangit fessa vetusta
(...)*

⁵⁹ Abram 2000: 36; 43.

⁶⁰ Aldhelm, *Carmen de virginitate* 600.

⁶¹ Aldhelm, *Carmen de virginitate* 630-636.

*Per quos erectis castrorum turribus altis
Moenia murorum restaures imbrice rubra!*

Want zeker, in jouw naam zal het [sc. Constantinopel] door de eeuwen heen
overwinningen boeken,
waarin ooit de daken tot de hemel reikten
die nu oud worden, uitgespreid op de grond, ingestort vanaf hun hoogtepunt;
de muren worden zwak, de bolwerken wankelen;
rotting slaat deze dingen stuk en vermoeide ouderdom breekt ze.
...
Jij zal, als je hier de hoge torens van een legerkamp hebt opgericht,
de muren van het gebouw herstellen met rode baksteen!

(*Carmen de virginitate* 636-647).

De eerste regels van zowel deze passage als die van *The Ruin* doen aan elkaar denken: zo zijn er torens die vanaf hun hoogtepunt naar beneden zijn gevallen (*hrofas sind gehrorene* ‘de torens zijn neergevallen’) en heersen ouderdom en verval nu over de gebouwen (*wyrde gebræcon*, ‘gebroken door het lot’, en *brosnað* ‘verbrijzeld’).⁶² Ook komen de *imbrice rubra* terug als *teaforgeapa tigelum*, ‘okerrode tegels’, een ongebruikelijke formulering.⁶³ Aldhelm vindt het nodig om nadruk te leggen op hoe de stad groot zal zijn door de eeuwen heen; *The Ruin* noemt eveneens expliciet dat er al vele generaties zijn gepasseerd of nog zullen passeren: *op hund cnea werþeoda gewitan*, ‘totdat er honderd generaties aan mensenvolken voorbij zijn gegaan’.⁶⁴ Aldhelm heeft het natuurlijk niet over een eigentijdse gebeurtenis, maar hij zet het herstel van Constantinopel wel neer als een vernieuwing. Deze vernieuwing wordt impliciet aangedreven door het christendom. De droom van Constantijn is namelijk goddelijk en moet door Silvester, die als zijn leermeester fungeert en meer ervaring heeft met dit soort beelden, aan hem uitgelegd worden. Naast deze christelijke vernieuwing fungeert Byzantium als politieke kans voor Constantijn om een stad te herstellen en zo zijn macht uit te breiden.

⁶² *The Ruin* 3; 1; 2.

⁶³ *The Ruin* 30. Christopher Abram legt uit dat deze twee woorden nagenoeg niet voorkomen in Oudengelse poëzie, maar wel terug te vinden zijn als glossen op Aldhelm's prozaversie van *De virginitate* (2000: 36).

⁶⁴ *The Ruin* 8b-9a.

Ook Alcuins *Carmen* 45 behandelt een geruïneerde stad die door iemand hersteld moet worden, maar deze keer gaat het wel om een contemporaine situatie. Dit gedicht is gericht aan Karel de Grote en gaat over Rome. Na een korte introductie over Rome als *caput mundi* zegt Alcuin het volgende:

*Quae modo disrupto plangit sua viscera foetu,
Per te sanentur saucia membra cito,
Ut pater et populus concordi pace regandur,
Ut mens uni fiat, quos habet una fides;*

Van haar, die luid treurt om de pas gebroken nakomeling van haar binnenste,
Zullen de gewonde ledematen spoedig door jou worden geheeld,
opdat de vader en het volk op het rechte pad worden gehouden door de vrede van
eendracht,
opdat de geest één kan worden, omdat hij één geloof heeft (*Carmina* 45.31-36).

Alcuin legt, anders dan Aldhelm, geen nadruk op de fysieke aanwezigheid van ruïnes. Hoewel het verval van Rome wel als fysiek wordt omschreven (*saucia membra*), blijkt het uit de opeenvolgende regels vooral spiritueel te zijn. Karel de Grote krijgt een rol die vergelijkbaar is met die van Constantijn bij Aldhelm: ook hij dient de stad te herstellen en ook hier gaat dit op een christelijke manier, zij het deze keer wat meer expliciet. Het herstel van Rome is echter meer dan een religieuze daad. Alcuin noemt de stad niet voor niets als *caput mundi* in de voorafgaande regels: het ‘helen’ van Rome is niet alleen goed voor de spirituele gesteldheid van de stad zelf, maar natuurlijk ook voor de politieke positie van Karel. Zo heeft het woord *regandur* veel implicaties. Aldhelm zegt wel dat dit gebeurt door *concordi pace*, maar degene die deze *concordia* moet bewerkstelligen en daardoor uiteindelijk de actieve kracht erachter wordt is Karel zelf. Hoewel iets dergelijks over machtsuitbreiding of wederopbouw niet letterlijk in *The Ruin* wordt gezegd, merkt Critten op dat er uit de positieve, bewonderende toon van het gedicht een vergelijkbare wens af te lezen lijkt: ‘The speaker seems to entertain the aspiration that the breach between giants and men – and between the past and the future – might be mended by the Anglo-Saxons’ renovation and recreation of their predecessor’s wonderful work.’⁶⁵ Critten noemt echter geen specifieke plek

⁶⁵ Critten 2019: 215.

in het gedicht waar dit in naar voren komt – hij lijkt vooral te verwijzen naar de connecties die de schrijver tussen het heden en het verleden legt door ze steeds vlak na elkaar te zetten.

In de passages die ik uit de oudheid bespreek gaat het er iets anders aan toe, omdat ik me daarin voornamelijk zal richten op de topos dat de geschiedenis van Rome begint met de verwoesting van Troje. Dit lijkt op het eerste gezicht een rechtlijnig verhaal. Omdat de Grieken aan het einde van de Trojaanse Oorlog de stad in brand hadden gestoken, moest Aeneas vluchten. Als gevolg hiervan stichtten hij en zijn nakomelingen na een lange zwerftocht de voorlopers van Rome.⁶⁶ De toepassing van deze mythe in de literatuur is echter vaak vrij complex. Brigitte Libby schrijft in de introductie van haar proefschrift over de narratieve functies van Troje in de Romeinse poëzie: ‘... the image of Troy, as it changes over time, serves as a window onto how Roman poets and statesmen continually re-imagined the past to reflect contemporary circumstances.’⁶⁷ Hoewel deze mythe steeds op een andere manier wordt gebruikt, worden wel vaak dezelfde topoi herhaald: Rome wordt gezien als spirituele, maar ook fysieke afstammeling van Troje; Rome had er niet kunnen zijn zonder de verwoesting van Troje, maar is als rijk wel vele malen machtiger dan Troje zelf; de Grieken, die in eerste instantie de winnaars van de Trojaanse oorlog waren, hebben op de lange termijn toch verloren.⁶⁸ Het analyseren van topoi is echter zelden zo simpel als het lijkt, en ook in dit geval is de toepassing ervan ingewikkelder dan de beschrijving. De bovengenoemde punten worden eigenlijk vaker aangepast, ontkracht en tegengewerkt dan integraal overgenomen, maar de fundamentele boodschap blijft dat als Troje op het moment van schrijven geen geruïneerde stad was, Rome niet had kunnen bestaan.

Mijn eerste voorbeeld uit de oudheid is Propertius 4.1. Dit gedicht is een goed voorbeeld van hoe Troje op het eerste gezicht een simpel, maar uiteindelijk toch een complex en politiek kritisch motief kan zijn. Propertius’ vierde boek is een stuk politieker dan zijn eerdere werk: waar zijn eerdere elegieën zich richten op de elegische wereld en zijn minnares Cynthia, houdt boek 4 zich voornamelijk bezig met het Augusteïsche regime, nationalisme en de

⁶⁶ Dit verhaal wordt op veel verschillende plaatsen genoemd, maar Brigitte Libby zet in de introductie en in het eerste hoofdstuk van haar proefschrift duidelijk uiteen hoe het zich door de Latijnse literatuurgeschiedenis heen heeft ontwikkeld: zie Libby 2011: 1-44.

⁶⁷ Libby 2011: 7.

⁶⁸ Deze sentimenten, in meer of mindere mate ironisch of subversief behandeld, zijn door de hele Romeinse literatuur heen te vinden; voorbeelden zijn o.a. Ennius *Annales*, Horatius *Oden* 3.3; *Carmen saeculare* 37-44, Tibullus 2.5, 61-62 en Einsiedeln *Eclogae* 1.40-41. Zie voor een uitgebreide bespreking hiervan o.a. Libby 2011.

Romeinse identiteit.⁶⁹ Aan het begin van het eerste gedicht laat Propertius Cassandra een voorspelling doen aan de Grieken:

*vertite equum, Danaï! male vincitis! Ilia tellus
vivet, et huic cineri Iuppiter arma dabit*

‘Draai het paard om, Grieken! Jullie zullen slecht overwinnen! Deze grond zal leven, en aan deze as zal Jupiter wapens geven’ (52-53)

en vervolgens in 87-88:

*dicam: ‘Troia, cades, et Troica Roma, resurges;’
et maris et terrae candida regna canam*

‘Ik zal zeggen: ‘Troje, jij zal vallen, en Trojaans Rome, jij zal opnieuw opstaan, en ik zal zingen van een stralend gezag over land en zee’.⁷⁰

Propertius draait de mythologische voorspelling die Cassandra aan de Trojanen doet om. In plaats van dat ze hen het noodlot verkondigt, vertelt ze dat de stad juist zal herrijzen met een *candida regna* erbij. Hierdoor worden de Grieken gemarkeerd als uiteindelijke verliezers. Opvallend is dat Propertius Cassandra al eens eerder aan het woord laat, in 3.13. Dit gedicht bespreekt de *superbia* en de morele corruptie van de Romeinen.⁷¹ Propertius laat hier de mythologische voorspelling wel intact en markeert de Trojanen als verliezers.⁷² De twee Cassandra’s spreken elkaar dus tegen – haar optimistische woorden uit 4.1 zouden zelfs kunnen terugverwijzen naar 3.13, waar de trots van Rome negatief in naar voren komt. Libby interpreteert dit als een impliciete keuze voor de lezer, die zelf moet bepalen welk narratief hij het meest overtuigend vindt.⁷³ Tegelijkertijd is zo’n impliciete keuze natuurlijk artificieel, waarmee Propertius de notie van Troje als voorouder aan het wankelen brengt. Ik denk dat

⁶⁹ Dit gebeurt niet alleen bij Propertius: Stephen Harrison stelt dat elegische dichters zich vanaf ongeveer 20 v. Chr. meer op politieke onderwerpen gaan richten (2013: 140-144). Propertius slaat niet helemaal eenzijdig de politieke weg in, maar dat is voor deze scriptie verder niet relevant.

⁷⁰ Over de inhoud en locatie van deze laatste twee versregels bestaat enige discussie, maar de meeste moderne editoren gaan ervan uit dat ze toch bij de voorspelling van Cassandra horen en dus eerder in het gedicht zouden moeten staan.

⁷¹ Zie voor een meer uitgebreide bespreking van dit gedicht Heyworth 2007a: 356-359.

⁷² Propertius 3.13, 59-66.

⁷³ Libby 2011: 189.

een dergelijke gelaagdheid ook wel in *The Ruin* te vinden is, maar dan dieper onder het oppervlak en met een cruciaal verschil: Propertius is natuurlijk erg Romeins, terwijl *The Ruin* niet zo'n duidelijk afgebakend en gevestigd rijk aanspreekt. Ik denk dat er echter wel een bepaalde spanning in *The Ruin* te lezen is. In sommige verzen wordt de ruïne als sterk en standvastig neergezet (bijvoorbeeld als *ofstonden under stormum*, 'bleef staan onder stormen'), maar in andere verzen juist weer als oud en beschadigd (*gedrorene, ældo undereotone*, 'gevallen, ondermijnd door ouderdom')⁷⁴. Hetzelfde geldt voor hoe de mensen worden weergegeven: enerzijds zijn dit *secgrofra wera*, 'sterke mannen', maar tegelijkertijd zijn ze kwetsbaar en sterfelijk '*crungon walo wide*', 'de gesneuvelden stierven heinde en ver'.⁷⁵ Het is dus geen gedicht met een duidelijke boodschap over de ruïne en haar mensen, maar het wisselt steeds tussen twee verschillende perspectieven – niet tussen twee radicaal andere verhalen, maar wel tussen kwetsbaarheid en kracht.

Mijn tweede voorbeeld is Lucanus' *Bellum Civile* 964-999, waarin Julius Caesar een reis naar de ruïnes van Troje maakt.⁷⁶ In deze passage stelt Lucanus niet de ruïnes, maar de gevolgen van de komst van iemand als Caesar centraal. Zijn eerste woorden over Troje zijn dat de stad fysiek vrijwel onherkenbaar is: *etiam perire ruinae*, 'zelfs de ruïnes zijn vergaan', maar ook dat elke steen nog steeds van groot historisch belang is: *nullum est sine nomine saxum*, 'geen steen is er naamloos'.⁷⁷ Hoewel Caesar de ruïnes ziet en zorgeloos tussen de stenen wandelt, blijkt nergens uit de tekst dat hij ook daadwerkelijk weet waar hij naar kijkt.⁷⁸ Als een lokale inwoner hem vertelt dat hij niet op het graf van Hector mag staan, verandert zijn houding. Caesar herkent nu opeens de gebouwen die relevant zijn voor zijn familiegeschiedenis en vindt een andere betekenis in de ruïnes. Volgens Charles Tesoriero is de nieuwe interpretatie van Caesar niet meer op Troje, maar op hemzelf gericht.⁷⁹ Na een korte onderbreking van de verteller heeft Caesar opeens een altaar opgericht van plaggen en doet daar een pompeus gebed met daarin een voorspelling voor Troje. In zijn gebed snijdt Caesar veel van de eerder genoemde *topoi* aan: zo noemt hij onder andere dat hij het werk van zijn voorouder Aeneas zal voortzetten en dat *Romana Pergama surgent*, 'een Romeins Troje zal verrijzen'.⁸⁰ Er zit natuurlijk meer achter deze passage dan alleen maar een komische beschrijving van een klungelige, overdreven plechtige Caesar. Volgens Diana Spencer

⁷⁴ *The Ruin* 11; 6.

⁷⁵ *The Ruin*, 26; 25.

⁷⁶ Deze reis is geen historische gebeurtenis, maar een literaire uitvinding: zie Tesoriero 2005: 205.

⁷⁷ Lucanus, *Bellum Civile* 9.969; 9.973.

⁷⁸ Lucanus, *Bellum Civile* 9.970.

⁷⁹ Tesoriero 2005: 209.

⁸⁰ Lucanus, *Bellum Civile* 9.999.

becommentarieert Lucanus zowel het effect van het bestaan van een rijk op hoe men een landschap bekijkt als hoe collectieve herinneringen daarbij gemanipuleerd worden.⁸¹ Lucanus laat zien wat er gebeurt als een leider als Caesar (en impliciet later, Augustus) erachter komt dat hij historische resten voor zijn eigen politieke narratief kan inzetten. Lucanus vereert de ruïnes van Troje niet en kent geen directe waarde aan ze toe, maar laat wel perfect het proces zien van hoe en met wat voor motieven het beeld van ruïnes aan een andere tijd kan worden aangepast.

Het is niet te achterhalen of de schrijver van *The Ruin* dergelijke politieke en literaire nuances aanhaalt in zijn gedicht, maar als we goed kijken kunnen we wel iets vergelijkbaars zien gebeuren met wat Lucanus hier omschrijft. De ruïne van *The Ruin* heeft geen bordje met een beschrijving van wat het gebouw was en waar het voor diende. Het is dus aan het vroegmiddeleeuwse publiek om er een betekenis aan te geven. Die betekenis lijkt net als bij Lucanus meer aan te sluiten bij een eigen interpretatie dan met wat er echt is gebeurd. Hoewel de ruïne waarschijnlijk een badhuis was en dit ook terugkomt in *The Ruin* (*þær þa babu wæron*, ‘waar de baden waren’), wordt hij ook gepresenteerd als een *beorhtan burg* (helder kasteel) waar krijgers, *wingal* (baldadig door wijn) naar allerlei verschillende schatten kijken.⁸² Critten vindt dat deze passage een connectie tussen de voorouders van de Angelsaksen en de omschreven krijgers stimuleert.⁸³ Door het verleden op deze manier te ‘claimen’, verkleint de dichter de afstand tussen de ruïne en de samenleving waar hij zelf in leeft. Dit maakt de stap tot een eventueel herstel ook kleiner. Ik denk dat Critten door een dergelijk sentiment de eerder genoemde wens om de ruïne te renoveren en recreëren ook terugziet in het gedicht – dat is een stuk minder moeilijk als de ruïne ook een beetje van de Angelsaksen is.⁸⁴

In dit hoofdstuk heb ik een selectie gegeven van gedichten waarin een ruïne wordt gebruikt als een opening voor iets nieuws. Dit ‘nieuwe’ kan zich vrij direct uiten door het herstel van de ruïne zelf, zoals bij Aldhelm en Alcuin. Bij hen worden Constantijn en Karel de Grote neergezet als redders van twee belangrijke, maar vervallen steden. In de oudheid was dit door het motief van de verwoesting van Troje als beginpunt van het Romeinse Rijk vaak wat minder direct. Het herstellen van de ‘voorouder’ Troje was exemplarisch voor het

⁸¹ Spencer 2005: 48. De rest van haar artikel biedt een uitgebreide bespreking van Lucanus’ motieven om dit te doen.

⁸² *The Ruin*, 31-37; 40.

⁸³ Critten 2019: 218. Hij koppelt dit aan de aanwezigheid van een rune in de marge, die volgens hem de geschiedenis van de Germaanse voorouders oproept.

⁸⁴ Critten 2019: 215; 218-219.

Romeinse gezag, maar tegelijkertijd kon hier natuurlijk ook een literair spel mee gespeeld worden. Wat ik vooral met dit hoofdstuk heb willen proberen aan te tonen is dat een ruïne een implicatie van leegte met zich meebrengt die in literatuur uit verschillende periodes op verschillende manieren opgevuld kan worden. Het zou dus niet vreemd zijn als er bij *The Ruin* ook iets degelijks aan de hand is, zeker vanwege de toevoeging van Germaanse voorstellingen die het verleden van het gebouw dichterbij de maatschappij van de auteur brengen. Critten ziet niet alleen in het onderwerp en gebruik van werkwoordstijden, maar vooral in de enorme bewondering die overal doorheen straalt ‘Anglo-Saxon hopes for the future’ in *The Ruin*.⁸⁵ Net als de machtsuitbreiding van Karel en Constantijn en de opkomst van Rome, zouden deze ‘hopes’ er niet kunnen zijn zonder het bestaan van een ruïne.

⁸⁵ Critten 2019: 224.

Conclusie

We hebben nu veel verschillende gedichten uit veel verschillende eeuwen de revue laten passeren – van een didactisch gedicht over een vulkaan tot een christelijke klaagzang over Rome, van impliciete kritiek op keizerlijke propaganda tot een liefdevolle beschrijving van een geboortestad. Hoewel de afstand tussen deze gedichten groot lijkt, hebben ze allemaal iets met elkaar gemeen: ze uiten via het bespreken van een ruïne een politiek statement. Hierdoor kunnen ze in verband worden gebracht met de tekst waar alles in deze scriptie mee begon, *The Ruin*. Was het uiten van een politiek statement bij dit gedicht ook aan de orde?

Om deze vraag te beantwoorden ben ik eerst dieper in gegaan op de tijd waar het gedicht in circuleerde, het Wessex van de 9^e eeuw dat onder leiderschap stond van koning Ælfred. Deze koning deed erg zijn best om een intellectueel beeld van hemzelf te cultiveren en werd gekarakteriseerd door een sterke drang naar *sapientia*. Hierbij hoorden hervormingen in het onderwijs, waarbij Ælfred veel historische teksten vertaalde of liet vertalen. Omdat deze teksten vaak over de ondergang van Rome gingen, is gesuggereerd dat *The Ruin* vergankelijkheid in het licht van *translatio imperii* presenteert, maar tegelijkertijd was er in de tijd van Ælfred ook juist aandacht voor het Germaanse verleden in plaats van de Romeinen.

In de opeenvolgende hoofdstukken heb ik geïllustreerd dat er een langere traditie bestaat van ruïnegedichten als politieke poëzie. Ik heb dit opgedeeld in twee hoofdstukken: de ruïne als bron van roem en de ruïne als ruimte voor een nieuwe politieke entiteit. Bij de eerste van deze twee heb ik de motieven van Paolo Zanna overgenomen, namelijk *laudes urbis* en *elegiae urbium*. Dit eerste motief gaat vooral om hoe de aanwezigheid van een ruïne de stad meer eer kan brengen, zoals in het begin van Alcuin's beschrijving van York. Het tweede motief gaat om hoe ruïnes symbool staan voor de vroegere, eervolle versie van een stad, zoals bij *De excidio Thoringiae* van Venantius Fortunatus. Deze passage wordt vaak samen gelezen met *The Ruin*, omdat beide gedichten spelen met tijd. In de oudheid zijn er ook veel gedichten die het motief van de ruïne contrasteren met de eer van de vroegere stad, zoals epigram 21 van ps.-Seneca en het didactische epos *Aetna*.

Als laatste heb ik de ruïne als symbool voor een nieuwe politieke entiteit besproken. Mijn eerste voorbeeld daarvan kwam uit Aldhelms *Carmen de virginitate*, waarin Constantijn Byzantium moet herstellen als Constantinopel. Deze passage is taalkundig goed met *The Ruin*

te verbinden. Ook Alcuin presenteert een keizer als toekomstige hersteller van een stad, maar dan Karel de Grote met Rome. In de oudheid kon de ruïne ook symbool staan voor iets nieuws. Ik heb ervoor gekozen om wat dieper in te gaan op de notie dat de ruïnes van Troje de voorouders van Rome zijn, omdat dit verhaal voor veel verschillende interpretaties vatbaar is. Als eerste voorbeeld daarvan heb ik Propertius 4.1 en 3.13 gebruikt, omdat er twee verschillende opvattingen over Troje als voorouder van Rome in naar voren komen. Mijn tweede voorbeeld is Lucanus' *Bellum Civile* 9.64-999, waarin Julius Caesar de ruïnes van Troje pas serieuze aandacht geeft als hij er zelf een persoonlijke betekenis in kan vinden. Hiermee geeft Lucanus commentaar op wat er gebeurt met opvattingen over het landschap als er een rijk bij komt kijken. In *The Ruin* gebeurt er in de praktijk wat Lucanus omschrijft: de auteur interpreteert de ruïne als zijn eigen verleden. Hierdoor geeft hij impliciet de verantwoordelijkheid over wat ermee gebeurt aan zijn eigen volk.

Met deze hoofdstukken wil ik concluderen dat *The Ruin* zeker politiek gelezen kan worden. Ik wil niet impliceren dat de auteur van *The Ruin* alle Latijnse gedichten die ik als voorbeeld heb genoemd zelf heeft gezien of als inspiratiebron heeft gebruikt, maar ik heb vooral geprobeerd te illustreren dat het ruïnemotief op veel verschillende manieren politiek te gebruiken is en dat deze verschillende manieren vrijwel allemaal op een bepaalde manier te koppelen zijn aan *The Ruin*. Verder wil ik stellen dat een politieke lezing niet alleen mogelijk, maar zelfs nodig is om te begrijpen waarom het gedicht zo goed in de tijd van Ælfred past. Hoewel het gedicht wel als deel van de 'elegische' traditie van de rest van het *Exeter Book* te lezen is, zijn veel elementen ervan ook onderscheidend. Er is geen elegische spreker, maar de ruïne staat centraal; hoewel er zeker sprake is van een melancholische toon lijkt de dichter sterke bewondering te tonen voor wat hij ziet en hoewel het gedicht in de volkstaal is geschreven, lijkt het taalgebruik soms bijna meer op het Latijn van Aldhelm dan op de andere elegieën. Vooral dit laatste punt wil ik aankaarten, omdat het zo goed weergeeft hoe ik het gedicht en haar invloeden voor me zie. Het lijkt al in een duidelijke context te staan, maar onder de oppervlakte liggen nog veel meer verbanden verscholen. Er zijn meerdere Latijnse gedichten uit de vroege middeleeuwen met sterke taalkundige en thematische overeenkomsten met *The Ruin*, zoals *De excidio Thoringiae* van Venantius Fortunatus, *Carmen de virginitate* van Aldhelm en in mindere mate ook Alcuin's *Versus de patribus, regibus et sanctis Euboricensis*. In deze gedichten zijn soms zelfs rechtstreekse parallellen met *The Ruin* te vinden, wat natuurlijk sterke verbanden suggereert, maar *The Ruin* is nog steeds een Oudengels gedicht dat is overgeleverd tussen andere Oudengelse gedichten. Dit lijkt sterk op de manier waarop Ælfred te werk ging. Er zijn zeker Romeinse interesses en implicaties van

translatio imperii te zien in zijn educatieve programma, maar toch ging het niet helemaal volgens dezelfde traditie als bijvoorbeeld bij de Franken. Zij zagen zichzelf als directe erfgenamen van de Romeinen, maar in vroegmiddeleeuws Engeland werd dit nergens expliciet gesteld. Dat betekent niet dat ze niet bezig waren met het invullen van hun eigen verleden. De focus lag alleen wat meer op de Germaanse voorouders van de Angelsaksen, die volgens de eigentijdse historische bronnen juist *niet* als Romeinen naar Engeland waren gekomen. Er was dus een heel genuanceerd en gelaagd cultureel bewustzijn in Wessex opgekomen onder Ælfred, waarbij hij het Germaanse verleden gebruikte om zijn koninkrijk mee te onderscheiden. Zo onderscheidt *The Ruin* zich ook van zowel de Anglo-Latijnse als de Oudengelse ‘elegische’ traditie. Ik denk dat het heel belangrijk is om deze context mee te nemen bij het lezen van het gedicht, want door het bestuderen van de politieke situatie van de 9e eeuw en de parallellen met andere ruïnegedichten worden de elementen van *The Ruin* die op het eerste gezicht ongebruikelijk lijken een stuk gemakkelijker te duiden. Hiermee wil ik niet voorstellen dat *The Ruin* alleen politiek is en niet meer dan dat, want ruïnegedichten kennen zelden maar één dimensie. Wel zie ik hierin dat het bekijken van het gedicht in de context van zowel de eigentijdse politiek als de langere poëtische traditie andere inzichten geeft dan het bestuderen van alleen de tekst en zijn manuscript. Op sommige kwesties hebben gedichten zelf geen antwoorden, maar dat betekent niet dat die antwoorden er niet zijn – vaak liggen deze er net buiten.

Bibliografie

Afbeelding voorblad

Clérisseau, C.L. ‘View of the Interior of an Antique Roman Bath’ (zonder datum, privécollectie) < https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Charles-Louis_Cl%C3%A9risseau,_VIEW_OF_THE_INTERIOR_OF_AN_ANTIQU_ROMAN_BATH,_undated,_private_collection.jpg>29-11-2021.

Edities en vertalingen

Breitenbach, A., *Kommentar zu den Pseudo-Seneca-Epigrammen der Anthologia Vossiana* (Hildesheim 2009).

Dümmler, E., 1881. *Poetae Latini Aevi Carolini* (Berlijn 1881).

Gerbrandy, P. (tr.), *Lucanus. Burgeroorlog* (Amsterdam 2016).

Godman, P. (ed.), *Alcuin: The Bishops, Kings, and Saints of York* (Oxford 1982).

Gwara, S. (ed.), *Prose de virginitate cum glosa latina atque anglosaxonica* (Turnhout 2004).

Heyworth, S.J. (ed.), *Sexti Properti. Elegos* (Oxford 2009).

Hine, H., ‘Aetna. A new translation based on the tekst of F.R.D. Goodyear’, *Studies in History and Philosophy of Science* 43 (2012) 316-325.

Katz, V. (tr.), *The Complete Elegies of Sextus Propertius* (Princeton 2004).

Klinck, A.L. (ed.), *The Old English Elegies. A Critical Edition and Genre Study* (Kingston 1992).

Lamy, M. ‘The Ruin. A New Translation’, *Occam’s Razor* 9 (2019) 6-13.

Lapidge, M. et al. (tr.), *Aldhelm. The Poetic Works* (Martlesham 2009).

- Leo, F. (ed.), *Venanti Honori Clementiani Fortunati presbyteri italici. Opera poetica* (Berlijn, 1881).
- Richter, W. (ed.), *Vergil. Aetna* (Berlin 1963).
- Riese, A. (ed.), *Anthologia Latino* ([1894] repr. Amsterdam 1964).
- Shackleton Bailey, D.R. (ed.), *M. Annaei Lucani. De bello civili libri X* (Berlijn 2009).

Secundaire literatuur

- Abels, R., *Alfred the Great. War, Kingship and Culture in Anglo-Saxon England* (Abingdon 1998).
- Abram, C., 'In Search of Lost Time: Aldhelm and *The Ruin*', *Questio Insularis. Selected Proceedings of the Cambridge Colloquium in Anglo-Saxon, Norse and Celtic* 1 (2000) 23-44.
- Beaston, L., 'The Ruin and the Brevity of Human Life', *Neophilologus* 95 (2011) 477-489.
- Buchberger, E., *Shifting Ethnic Identities in Spain and Gaul, 500-700. From Romans to Goths and Franks* (Amsterdam 2017).
- Coz, Y., 'The Image of Roman History in Anglo-Saxon England' in D. Rollason, C. Leyser, H. Williams (eds.), *England and the Continent in the Tenth Century. Studies in Honour of Wilhelm Levison (1876-1947)* (Turnhout 2010).
- Critten, R.G., 'Via Rome. Medieval Medievalisms in the Old English *Ruin*', *Journal of Medieval and Early Modern Studies* 49 (2019) 209-231.
- Doubleday, J.F., 'The Ruin. Structure and Theme', *Journal of English and Germanic Philology* 71 (1972) 369-381.
- Fell, C., 'Perceptions of transience' in M. Godden, M. Lapidge (eds.), *The Cambridge Companion to Old English Literature* (Cambridge 2013).
- Frank R., 'Germanic legend in Old English literature' in M. Godden, M. Lapidge (eds.), *The Cambridge Companion to Old English Literature* (Cambridge 2013).
- Frankis, P.J. 'The thematic significance of *enta geweorc* and related imagery in *The Wanderer*', *Anglo-Saxon England* 2 (1973) 253-269.

- Godden, M., 'King Alfred's Preface and the Teaching of Latin in Anglo-Saxon England', *The English Historical Review* 117 (2002) 596-604.
- Greenfield, S.B., *Hero and Exile. The Art of Old English Poetry* (London 1989).
- Grocock, C., 'Enta geweorc. *The Ruin* and its Contexts Reconsidered' in M. Clegg Hyer, G.R. Owen-Crocker (eds.), *The Material Culture of the Built Environment in the Anglo-Saxon World* (Liverpool 2017).
- Harrison, S., 'Time, Place and Political Background' in T.S. Thorsen (ed.), *The Cambridge Companion to Latin Love Elegy* (Cambridge 2013).
- Heyworth, S.J., *Cynthia. A Companion to the Text of Propertius* (Oxford 2007).
- Hurley, M.K., 'Alfredian Temporalities. Time and Translation in the Old English Orosius', *Journal of English and Germanic Philology* 112 (2013) 405-432.
- Keenan, H.T., 'The Ruin as Babylon', *Tennessee Studies in Literature* 11 (1966) 109-117.
- Leneghan, F., 'Translatio Imperii. The Old English *Orosius* and the Rise of Wessex', *Anglia* 133 (2015) 656-705.
- Leslie, R.F., *Three Old English Elegies* (Manchester 1961).
- Libby, B.A.B., 'Telling Troy. The Narrative Functions of Troy in Roman Poetry', PhD diss., Princeton University 2011.
- Lister, M., 'Some Observations upon the Ruins of a Roman Wall and Multangular-Tower at York', *Philosophical Transactions of the Royal Society of London* 13 (1683), 238-242.
- Matyushina, I., 'The Ruin. Ancient Imagery in Medieval Poetry', *International Journal on Studies in English Language and Literature* 8 (2020) 44-53.
- Orchard, A., 'Alcuin and Cynewulf. The Art and Craft of Anglo-Saxon verse', *Journal of the British Academy* 8 (2019) 295-399.
- Orchard, A., 'Reconstructing *The Ruin*' in H. Scheck, V. Blanton (eds.), *Intertexts: Studies in Anglo-Saxon Culture Presented to Paul E. Szarmach* (Tempe 2008).
- Pratt, D., *The Political Thought of King Alfred the Great* (Cambridge 2007).
- Pulsiano, P., Treharne, E. (eds.), *A Companion to Anglo-Saxon Literature* (Hoboken 2017).
- Slits, F.P.T., 'Het Latijnse stededicht. Oorsprong en Ontwikkeling tot in de zeventiende eeuw', PhD diss., Radboud Universiteit 1990.
- Spencer, D., 'Lucan's Follies. Memory and Ruin in a Civil-War Landscape', *Greece & Rome* 52 (2005) 46-69.
- Stewart, S., *The Ruins Lesson. Meaning and Material in Western Culture* (Chicago 2020).
- Sweet, H., *An Anglo-Saxon Reader in Prose and Verse* ([1876] ed. by C.T. Onions, Oxford 1959).

- Tesoriero, C., 'Trampling over Troy. Caesar, Virgil, Lucan,' in C. Walde (ed.), *Lucan im 21. Jahrhundert* (Leipzig 2005).
- Thomas, H.M., 'Bishops, Giants, and Ideas about Rome in Early Anglo-Saxon Literature, 596-c.800', PhD diss., University of Queensland 2014.
- Tyler, E.M., 'Trojans in Anglo-Saxon England. Precedent without Descent', *The Review of English Studies* 64 (2013) 1-20.'
- Williamson, C., Shippey, T., *The Complete Old English Poems* (Philadelphia 2017).
- Zanna, P., 'Descriptiones urbium and Elegy in Latin and Vernaculars in the Early Middle Ages. At the Crossroads between Civic Engagement, Artistic Enthusiasm and Religious Meditation', *Studi medievali* 32 (1991) 523-594.
- Znojemská, H., 'The Ruin. A reading of the Old English poem', *Litteraria Pragensia* 8 (1998) 15-33.